CU PRIVIRE LA RAPORTURILE CULTURII TEI CU UNELE CULTURI ALE EPOCII BRONZULUI DIN BALCANI

DE

VALERIU LEAHU

Abordată de mai multe ori în arheologia românească[1], problema raporturilor culturii Tei cu unele culturi ale epocii bronzului din Balcani se cere rediscutată, ţinînd seama mai ales de faptul că astăzi există dovada întrepătrunderii acestor populaţii în spaţiile de la sud de Dunăre[2].

Analiza cuprinsă în paginile de faţă urmează a se face delimitînd din capul locului zonele geografice şi contextele etno-culturale de contact şi influenţă. Precizăm deci că două vor fi ariile luate cu deosebire în discuţie : actualul teritoriu al Republicii Populare Bulgaria şi provincia istorică Macedonia (aducînd în atenţie descoperiri situate pe terioriul de nord-vest al Greciei).

★

Considerînd că pe teritoriul ţării lor, de la eneolitic s-a trecut nemijlocit la epoca bronzului, arheologii bulgari nu deosebesc în consecinţă, în dezvoltarea societăţilor omeneşti străvechi din Balcani, o perioadă de trecere la epoca paleometalică. Epoca bronzului a început, în ţinuturile bulgare, pe la anii 2750 î. e. n., durînd pînă pe la 1200 î. e. n. — această îndelungată evoluţie fiind divizată în trei perioade : timpurie (pînă la 1900 î. e. n.) ; mijlocie (pînă în jurul anilor 1500 î. e. n.) şi tîrzie (de la această din urmă dată şi pînă cu aproximativ 1200 ani î. e. n.[3]).

Interesul pe care îl poate avea pentru epoca bronzului din Bulgaria arheologia românească, preocupată de studiul culturii Tei, se va manifesta, fireşte, faţă cu schema cronologică de mai sus, doar pentru perioadele mijlocie şi tîrzie ale epocii, întrucît numai acestea două apar contemporane cu evoluţia culturilor carpato-dunărene şi cu istoria triburilor Tei[4].

---

[1] Cf. Istoria României, I, 1960, p. 106 (I. Nestor) ; K. Horedt, Apulum, 4, 1961, p. 9 şi urm. ; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966, p. 174 ; A. D. Alexandrescu, Dacia, N. S., 10, 1966, p. 121 ; E. Zaharia, Dacia, N. S., 7, 1963, p. 176 ; A. Florescu, Dacia, N. S., 11, 1967, p. 73 ; N. Chidioşan, Dacia, N.S. 12, 1968, p. 172 şi urm. ; Alexandru Vulpe, SCIV, 18, 1967, 1, p. 98 ; 22, 1971, 3, p. 488.

[2] A. D. Alexandrescu, Dacia, N. S., 12, 1973, p. 83.

[3] R. Katinčarov, ArheologijaSofia, 16, 1974, 1, p. 1 şi urm. (cu bibliografie).

[4] Nu este locul să relatăm aici dacă (şi de ce) sîntem sau nu de acord cu această periodizare. Precizăm numai că, prin raport cu sistemul cronologic adoptat de arheologii bulgari, precum şi cu modul în care încadrează arheologii români cultura Tei, aceasta

S C I V A, tomul 29, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie 1978, p. 43—71.

Din unghiul acesta de vedere, este necesar să fie reţinute în primul rînd datele referitoare la cultura din perioada mijlocie a epocii bronzului, obţinute îndeosebi în sectoarele central şi răsăritean ale zonei sudice a Republicii Populare Bulgaria, pe baza săpăturilor practicate de Rumen Katinčarov şi Mitio Kănčev în tellul de la Nova Zagora[5], dar şi prin cercetările mai vechi efectuate de Peter Detev la Razkopanica[6].

Cultura adusă în lumină prin cercetările menţionate se caracterizează în principal prin aşezări-tell, cu locuinţe de tipul caselor de suprafaţă, avînd drept notă specifică conturul absidal al peretelui scurt opus intrării — casele fiind spaţioase şi, în mai toate cazurile, împărţite în cîte două încăperi, dintre care una — utilizată îndeobşte ca „hambar”[7]. Populaţia practica o economie mixtă, întemeiată mai ales pe agricultură şi creşterea vitelor[8]. Repertoriul uneltelor apare variat, dar nespecific, întrucît tipurile cele mai frecvente şi mai utilizate[9] se constată răspîndite pe o arie vastă, cel puţin în Europa centrală şi sud-estică. Fără a fi numeroase, uneltele şi armele de bronz sînt totuşi prezente, realizarea lor avînd la bază zăcămintele cuprifere din sudul Bulgariei, de la Stara Zagora, de pe colinele Iliiski din preajma Novei Zagora, ori din Rodopi[10].

Dacă în privinţa tipurilor de aşezare şi de locuinţă şi a uneltelor se constată, între cultura perioadei timpurii şi cea a perioadei mijlocii ale epocii bronzului din Bulgaria centrală şi est-sudică, o continuitate deplină, în privinţa ceramicii situaţia e mai complexă. După cum a apreciat Katinčarov, în noua etapă de dezvoltare, o serie de forme tipice pentru perioada timpurie se întîlnesc cu totul rar sau dispar complet[11]. Exemplificînd, consemnăm că îşi continuă evoluţia vasul de provizii, parţial vasul-castron; dispar recipientele askoi şi aşa-numitele „urne” cu corp sferic şi cu gît cilindric terminat cu margine pronunţat răsfrîntă; dar apare o gamă variată de ceşti, îndeosebi, dar şi căni cu toarte. În privinţa ornamentării se cere notat că decorul şnurat continuă încă, la începutul perioadei mijlocii, dar că el îşi va simplifica motivistica, pentru a dispare, în cele din urmă, treptat[12].

---

s-ar situa, la sud de Dunăre, cu întreaga sa evoluţie, pe parcursul celei de-a doua jumătăţi a perioadei mijlocii şi de-a lungul întregii perioade tîrzii a epocii bronzului. Nu este însă greu să se observe că, din punctul de vedere al cronologiei relative, unele şi aceleaşi complexe de locuire proprii culturii aduse în discuţie apar în situaţia de a fi într-un fel plasate la sud de Dunăre şi în chip diferit la nordul fluviului, pe teritoriul României.

[5] R. Katinčarov, *op. cit.*, p. 17 şi urm.

[6] P. Detev, Apulum, 7, 1968, 1, p. 61 şi urm.

[7] R. Katinčarov, în *Thracia — Primus Congresus studiorum thracicorum*, Sofia, 1972, p. 43 şi urm.

[8] R. Katinčarov, ArheologijaSofia, 16, 1974, 1, p. 10.

[9] *Ibidem*, p. 5, fig. 4.

[10] *Ibidem*, p. 11.

[11] *Ibidem*, p. 17.

[12] *Ibidem*, p. 16.

În esenţă, ceramica tipică culturii aduse în discuţie — lucrată cu mîna[13] — prezintă un repertoriu de forme puţin variat, dar cu elemente bine individualizate. Tipurile principale sînt următoarele[14]:

1. Vase mari, cu gura largă şi dreaptă, cu corpul fie arcuit simplu, fie divizat în două etaje: cel inferior tronconic, cel superior — la unele exemplare cilindric, la altele, cu pereţii strînşi pe mijloc (arcuiţi concav), cu torţi masive. 2. Vase cu corpul puternic bombat sau accentuat arcuit bitronconic, cu gît cilindric relativ înalt, terminat cu margine scundă, uşor răsfrîntă în exterior. 3. Castroane cu corpul arcuit bitronconic, cu variante determinate de raportul dintre partea inferioară şi cea superioară ale corpului, de arcuirea pereţilor, de conformaţia marginii vasului, sau de prezenţa, dispunerea şi conformaţia toartei (torţilor) ca şi de prezenţa sau absenţa unui „cioc" de scurgere. 4. Căni cu toartă verticală, mai mult sau mai puţin supraînălţată, ale căror variante principale sînt determinate de profilul pîntecului sau al gîtului, precum şi de conformaţia gurii (dreaptă sau oblică). 5. Ceşti cu o toartă (cele mai numeroase) sau cu două torţi (evident, rare) ale căror variante se deosebesc asemenea celor ale cănilor (fig. 1).

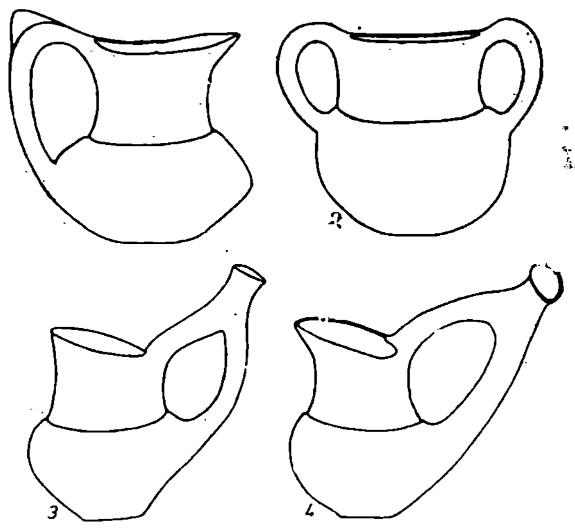

Fig. 1. Ceşti caracteristice culturii Nova Zagora.

Chiar pe temeiul unei examinări sumare apare neîndoielnic că aspectul cultural difuzat în perioada mijlocie a epocii bronzului în sectoarele central şi răsăritean ale Bulgariei sudice se defineşte, la „capi-

[13] Unii autori bulgari au emis ipoteza lucrării ceramicii din epoca bronzului, în teritoriile de la sud de Dunăre, şi cu ajutorul roţii olarului. Cf. V. Mikov, IzvestijaSofia, 29, 1966, p. 178 şi urm. Toată ceramica studiată de autorul prezentei lucrări în muzeele din Sofia, Plovdiv, Asenovgrad, Stara Zagora şi Nova Zagora s-a dovedit a fi lucrată, în epoca bronzului, numai cu mîna.

[14] Pentru formele precizate mai jos, ca şi pentru ornamentarea lor, ilustraţia poate fi obţinută consultînd lucrările citate ale lui R. Katinčarov şi P. Detev, precum şi M. Kănčev, *Praistoriceschi i anticini materiali v muzeia grad Nova Zagora*, Sofia, 1973, fig. 47—67.

tolul" ceramică, prin forme; că aceasta — cultură a cănii, ceştii şi castronului — nu posedă nimic de natură să o individualizeze prin ornamentaţie. Aceasta e rar prezentă pe vase, fiind şi săracă, atît în privinţa tehnicii de execuţie a decorului, cît şi a repertoriului motivelor. Incizia, crestarea, impresiunea şi alveolarea (cu contur simplu, circular, oval sau triunghiular), tehnica reliefului înălţat de la peretele vasului (creste, proeminenţe, brîuri) sînt aproape singurele procedee de obţinere a decorului. De fapt, rămîne să mai fie adăugat doar ornamentul şnurat, care însă e rar întîlnit şi numai în etapa timpurie a perioadei (culturii). Cît priveşte motivele, e de subliniat că ele aproape niciodată nu se combină şi nu se organizează în compoziţii. Dispuse de regulă izolat, alcătuiesc o gamă redusă: linia dreaptă, şirul neîntrerupt, fasciculul sau banda, unghiul şi cercul, cvasitriunghiul, motivul „M" şi cel în formă de stea (ultimele două, aparţii singulare la Veselinovo şi Razkopanica).

Pentru cultura aceasta — ale cărei elemente definitorii au fost schiţate mai înainte, şi în legătură cu care se foloseşte denumirea de „cultură Razkopanica"[15], dar pentru care noi vom utiliza conceptul de „cultura Nova Zagora"[16] — este o problemă de a şti dacă ea a ocupat întreaga zonă de sud a Republicii Populare Bulgaria.

Asociind materialelor de la Nova Zagora şi Ezero (ultimele două niveluri) ceramica descoperită la Iunacite; şi făcînd în permanenţă referiri la „Bulgaria sudică" în întregul său, Rumen Katinčarov — fără a se pronunţa precis şi categoric — lasă a se înţelege că are în vedere pretutindeni la sud de Stara Planina, o singură cultură[17]. În schimb, cît se poate de explicit, Gorana Tončeva se referă la „. . Bulgarie du sud avec la culture que l'on peut nommer Razkopanica", cultură care „aux XIIIe et XIIe ss. av. n. è . . . continuait à s'y dêvelopper"[18].

Totuşi noi credem că, în perioada mijlocie a epocii bronzului — mai precis în prima parte a acestei perioade —, zona sudică a actualului teritoriu bulgar a fost oricum divizată din punct de vedere etno-cultural în două sectoare: cel central şi răsăritean, ocupat de purtătorii culturii Nova Zagora (Razkopanica); şi sectorul vestic, populat de creatorii a ceea ce noi propunem să se numească „cultura Iunacite".

În adevăr, analiza materialelor arheologice publicate din telul „cel mai vestic din Bulgaria" (cum l-a considerat Vasil Mikov)[19] arată clar un fapt: ceramica de la Iunacite se diferenţiază vizibil, categoric, de ceramica descoperită la Nova Zagora şi Razkopanica.

Este adevărat că de la Iunacite nu s-a publicat întregul repertoriu de forme. Dar chiar aşa, diferenţierile faţă de alte culturi sînt uşor de constatat, la fel cum sînt lesne de surprins elementele care să individualizeze, fie şi parţial, cultura Iunacite.

---

15 Gorana Tončeva, în *Actes du VIIIe Congrès international de sciences préhistoriques* III, Belgrad, 1973, p. 98.

16 Urmînd unei sugestii date de Sebastian Morintz, ţinînd şi noi seamă de caracterul riguros ştiinţific al cercetărilor întreprinse în tell-ul de la Nova Zagora.

17 R. Katinčarov, *op. cit.*, p. 19 şi urm.

18 Gorana Tončeva, *loc. cit.*

19 V. Mikov, GodišnikPlovdiv, 1937—1938, p. 92 şi urm.

Apare astfel evident că acestei din urmă culturi nu-i sînt deloc specifice castroanele cu torţi verticale supraînălţate şi cu orificii cilindrice sau tronconice, de scurgere; cănile şi ceştile cu gura oblică (la Iunacite, doar o singură cană); torţile oblice sau cele cu brîu alveolat pe spinare (toate — elemente atît de definitorii în aria Nova Zagora), culturii Iunacite fiindu-i caracteristice:

1. Vase cu corp bitronconic, cu etaje aproximativ egale şi bine dezvoltate, cu margine cilindrică foarte scundă. 2. Castroane: cu corpul relativ înalt, arcuit simplu, emisferic; sau cu corp tronconic prevăzut cu toartă verticală; sau întinse, cu corpul arcuit simplu, ori cu partea superioară uşor arcuită către interior şi cu partea inferioară tronconică. 3. Căni cu o toartă, cu gura dreaptă, cu gît relativ înalt, cilindric sau evazat tronconic (fie spre gură, fie invers, către pîntece), cu pîntecele bombat, terminat cu fund drept, simplu (variantele cănilor deosebindu-se prin dispunerea torţii verticale: supraînălţată sau nu, trasă din buză sau prinsă sub aceasta). 4 Ceşti cu una sau două torţi şi cu fundul în exclusivitate ascuţit, îndeobşte caracteristice culturii Iunacite (vezi fig. 2).

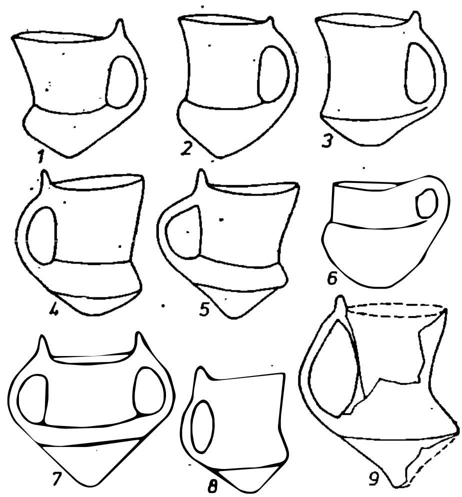

Fig. 2. Ceşti cu toartă caracteristice culturii Iunacite (după V. Mikov).

Exemplarele cu o toartă se grupează în două tipuri principale, deosebite după raportul dintre gît şi pîntece. Ceştile cu două torţi au partea superioară a corpului cilindrică sau evazată tronconic, iar butonii verticali conici-alungiţi sînt, comparativ cu ceştile cu o singură toartă, şi mai des prezenţi în punctele de contact ale gurii cu extremităţile superioare ale torţilor[20].

Recipientele din urmă, considerate de Rumen Katinčarov „poate o dezvoltare ulterioară a tipului «troian» de ceşti" şi totodată „pre-

[20] *Ibidem*, p. 77 şi urm., fig. 20–27.

cursoare formei kantarosului grec" sînt, potrivit opiniei aceluiaşi cercetător, „caracteristice" perioadei mijlocii a epocii bronzului din Bulgaria[21]. După părerea noastră ele sînt caracteristice însă numai culturii Iunacite, prezenţa lor în alte cîteva staţiuni din Republica Populară Bulgaria (între care şi Razkopanica)[22] trebuind să fie explicată prin schimburi intertribale, ca „importuri". Rămîne de precizat în viitor dacă în acelaşi mod se poate explica prezenţa unor ceşti de tip Iunacite şi în Serbia, unde au fost atribuite de Milutin Garašanin nivelului Bubany-Hum II[23], (III, după D, Berciu)[24]. Oricum însă, problema revizuirii încadrării unor materiale din stratul de cultură de la Bubanj sau de la Velika Humska Čuca, distingerii acolo a unui orizont de locuire propriu bronzului mijlociu, se pune în viitor.

Referindu-ne la ornamentarea ceramicii din cultura Iunacite, semnalăm îndeosebi benzile haşurate vertical sau în reţea, ori cercurile cu punct central, incizate şi incrustate cu alb, dispuse pe corpul ceştilor; ori triunghiurile şi romburile cu suprafeţele umplute cu puncte împunse, organizate în combinaţii din care rezultă benzi în zigzag cruţate.

Mai mult decît în aria sudică a Republicii Populare Bulgaria, cunoaşterea aspectelor de cultură materială aflate la nord de Stara Planina, în perioada mijlocie a epocii bronzului, întîmpină dificultăţi, datorate — cum am menţionat deja — caracterului incomplet şi adesea nesigur al documentaţiei.

De fapt, singura certitudine ce se poate înregistra arheologic este deocamdată prezenţa în sectorul vestic al ariei menţionate a unor populaţii aparţinînd marelui complex al cîmpurilor de urne de la Dunărea mijlocie şi din zona vestică a cursului inferior al fluviului, în speţă grupului Žuto Brdo-Gîrla Mare. Vestigii ale acestui aspect cultural, pentru care unii arheologi bulgari propun şi denumirea „cultura Novo Selo" au apărut în districtele Vidin, Lom, Oriahovo, Kula, Vraca[25]. Ţinînd seamă de această răspîndire, e sigur, aşa cum afirmă Gorana Tončeva[26], că grupul acesta, Zuto Brdo-Novo Selo a ocupat *în întregime* sectorul vestic al zonei nordice a Bulgariei — de la Dunăre pînă la poalele munţilor Balcani? Mai probabil este că, întocmai ca în România, populaţiile culturii aduse în discuţie s-au aşezat doar pe o fîşie de teren de-a lungul Dunării, restul teritoriului fiind populat de alte triburi. Ce fel de triburi însă, purtătoare ale cărei (ale căror) culturi — aceasta e greu de spus în prezent. Descoperiri efectuate la Zgalevo, în districtul Peven[27], dacă nu-s cumva importuri, par a sugera o extindere şi la nord de Stara Planina, fie şi parţial, a culturii de tip Iunacite. În acelaşi timp, unele materiale datînd din această perioadă, provenite din districtul Vraca[28],

---

[21] R. Katinčarov, *op. cit.*, p. 17—18.
[22] Cf. Apulum, 7, 1968, 1, fig. 8/1; 19/3.
[23] Milutin V. Garašanin, BerRGK, 39, 1958, p. 61, pl. 12/5.
[24] D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1961, p. 103.
[25] V. Mikov, ArheologijaSofia, 12, 1970, 3, p. 63.
[26] Gorana Tončeva, *op. cit.*, p. 98.
[27] Cf. IzvestijaSofia, 18, 1952, p. 343, fig. 341.
[28] B. Nicolov, ArheologijaSofia, 6, 1964, 2, p. 73, fig. 8.

arată a nu se atașa nici grupului Žuto Brdo-Novo Selo și nici culturii de tip Nova Zagora (Razkopanica). Situația e asemănătoare și pentru ceștile cu toartă, ornamentate, descoperite la Bjala, în centrul zonei celei mai nordice a Republicii Populare Bulgaria[29].

Într-o atare stare de lucruri, complicată după cum rezultă, se conturează ca un obiectiv de viitor al arheologiei din țara vecină precizarea ariei, conținutului și cronologiei culturii (culturilor?) instalate în perioada mijlocie a epocii bronzului la nord de Stara Planina, în partea de vest — între lanțul de munți și coridorul riveran Dunării, ocupat de grupul Žuto Brdo — Gîrla Mare — Novo Selo.

Care este însă situația, în această vreme, în sectoarele central și estic ale Bulgariei nordice?

Opinia Goranei Tončeva, că aici ar fi existat „une civilisation que l'on peut rattacher surtout à la culture matérielle Belopotok-Costișa de Roumanie"[30] nu poate fi acceptată. În fapt, ceramica din perioada mijlocie a epocii bronzului, descoperită în sectoarele central și răsăritean ale Bulgariei nordice[31] dovedește prin toate elementele sale — categorii, forme, ornamente — că ea documentează aici ceea ce Alexandrina Alexandrescu a definit cu atîta exactitate: „la variante sud-danubienne de la culture Tei".

★

În perioada tîrzie și finală a epocii bronzului, culturile precizate, menționate — Nova Zagora, Iunacite, Novo Selo și Tei —, au evoluat în continuare sau numai unele dintre ele? Ori s-au format alte aspecte de cultură, în împrejurări ce vor trebui și acestea clarificate.

Ocupîndu-se de teritoriile situate la sud de Stara Planina, Rumen Katinčearov afirmă că „marea majoritate a vaselor de lut caracteristice pentru perioada mijlocie a epocii bronzului din Bulgaria sudică continuă să fie folosită și în perioada tîrzie"[32]. Trebuie însă consemnat că opinia nu își găsește acoperire întru totul în descoperirile arheologice și că ea se cere cu atît mai mult receptată cu rezervă, cu cît același cercetător face și afirmația că în depozitul de vase de la Plovdiv „sînt prezente majoritatea vaselor folosite spre sfîrșitul epocii bronzului"[33]. Dar, dacă se compară, de pildă, repertoriul tipurilor de vase descoperite la Plovdiv, cu formele constatate la Iunacite, lipsa de continuitate se dovedește frapantă. Situația se repetă în bună măsură și dacă se procedează la compararea vaselor de la Plovdiv și Crușovica cu gama formelor

---

[29] Păstrate în Muzeul de arheologie din Sofia, inv. 3160. Scunde (avînd diametrul mai mare decît înălțimea) cu cîte o toartă verticală supraînălțată, cu gura mai mult sau mai puțin oblică; cu gît cilindric și pîntec abia perceptibil profilat convex, fiind însă mai extins, încît la zona de unire cu gîtul formează prag; cu fund drept, prevăzut cu pastilă concavă în centru; ornamentate pe gît cu linii late orizontale, paralele, bine distanțate, iar pe pîntec cu spirale concentrice ori înlănțuite, obținute prin incizii relativ largi și adînci, brăzdate de împunsături succesive.

[30] Gorana Tončeva, *op. cit.*, p. 98.

[31] Pentru ceramică, cf. IzvestijaSofia, 18, 1952, p. 139, fig. 114; 24, 1961, p. 311, fig. 5, 13–20; 26, 1963, p. 189 și urm., cu fig.; 32, 1970, p. 219, fig. 24.

[32] R. Katinčarov, *op. cit.*, p. 19.

[33] R. Katinčarov, *loc. cit.*

tipice pentru cultura Nova Zagora. E adevărat că în cazul din urmă se înregistrează şi excepţii, care pot pune, eventual, problema participării fondului Nova Zagora în formarea culturii de tip Plovdiv. Anume, în orizontul VII de la Razkopanica — dacă observaţiile sînt precise — se constată că vasul cu pîntece globular, gît tronconic şi torţi supraînălţate apare asociat cu ceşti cu toartă, cu gura oblică, din bronzul mijlociu, atît de tipice la Nova Zagora şi în tellul de lîngă Manole[34]. Tot astfel, vasele mari cu corpul arcuit bitronconic, cu gura dreaptă şi buza profilată în exterior ar putea fi eventual derivate din prototipuri ale bronzului mijlociu — poate din cana înaltă şi pîntecoasă, cu gît dezvoltat, tronconic avînd baza bine delimitată de pîntece printr-o linie orizontală adîncită[35]. În sfîrşit, se poate admite şi o derivare a cănii askoidale atît de caracteristică în aspectul cultural Zimnicea-Plovdiv, dintr-un tip de cană întîlnit în nivelul al patrulea de la Razkopanica[36]. Aşa fiind se cer însă subliniate două fapte: că analogiile între culturile aduse în discuţie, Plovdiv şi Nova Zagora, se limitează doar la exemplele citate; iar în al doilea rînd, că în formarea grupei Zimnicea-Plovdiv trebuie admisă şi participarea faciesului sud-dunărean al culturii Tei, aşa cum a arătat Alexandrina Alexandrescu[37].

Indiferent de acestea (mai departe, în contextul de faţă, vom arăta că la geneza grupului Zimnicea-Plovdiv se cere admis şi aportul unei alte zone a Balcanilor — participarea culturii bronzului tîrziu din Macedonia, cea care a propulsat şi în aria Tei unele elemente), pentru ceea ce interesează acum, mai importantă e împrejurarea următoare: în perioada tîrzie a epocii bronzului din Bulgaria, o realitate arheologică o consituie grupul cultural Zimnicea-Plovdiv, a cărui arie de răspîndire, delimitată tot de Alexandrina Alexandrescu[38], se prezintă oarecum întinsă: din bazinul Iskerului pînă la răsărit de Iantra; din stînga Dunării, de pe linia Zimnicea-Olteniţa, pînă în văile Mariţei şi Tundjei.

În celelalte sectoare ale teritoriului Republicii Populare Bulgaria situaţiile apar, în raport cu stadiul actual al investigaţiilor, astfel:

Mai mulţi cercetători, dar cu deosebire Vasil Mikov şi Gorana Tončeva, sînt de părere că în zona vestică a Bulgariei nordice şi-a continuat evoluţia, în perioada finală a epocii bronzului, cultura Novo Selo-Žuto Brdo-Gîrla Mare[39]. Dacă se ţine seamă de realităţile din nordul Dunării, faptul pare pe deplin posibil. Numai că, tot prin comparaţie cu realităţile din sudul Banatului şi Olteniei, rămîne să se precizeze (pînă în prezent demonstraţia nu-i făcută) dacă aspectul Novo Selo a durat pînă în cea din urmă etapă a epocii bronzului — de o parte, iar de alta, dacă, aşa cum a demonstrat D. Berciu pentru nordul Dunării[40], s-a integrat prin pulverizare etno-culturală, într-un orizont de mixtură mai cuprinzător.

---

[34] P. Detev, Apulum, 7, 1968, 1, fig. 22/4.
[35] R. Katinčarov, *op. cit.*, p. 18, fig. 25, a; M. Kăncev, *op. cit.*, fig. 60.
[36] P. Detev, *op. cit.*, p. 69, fig. 19/3.
[37] A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 83.
[38] *Ibidem*, p. 81.
[39] V. Mikov, *op. cit.*, p. 63; Gorana Tončeva, *op. cit.*, p. 99.
[40] D. Berciu, SCIV, 12, 1961, 2, p. 237; idem, Dacia, N. S., 5, 1962, p. 140 şi urm.

În sectorul răsăritean al ţinuturilor bulgare dintre Dunăre şi Stara Planina, Gorana Tončeva situează „une culture matérielle marquée par des influences caractéristiques du Nord-Est et du Nord, la culture Noua I-Coslogeni (tout en gardant son caracter original d'une culture locale")[41]. Faptul nu pare însă a fi prea bine dovedit. Sebastian Morintz afirmă că „încă nu putem preciza" dacă „populaţia culturii Coslogeni a pătruns şi la sud de Dunăre"[42], deşi recent înclină să admită o atare posibilitate[43].

Oricum, se poate afirma că în ultima perioadă a epocii bronzului sînt identificate sau postulate următoarele manifestări culturale: Plovdiv-Zimnicea, Novo Selo-Gîrla Mare şi Coslogeni. Tuturor acestora trebuie să li se adauge evoluţia, şi în bronzul tîrziu, a variantei sud-dunărene a culturii Tei, fapt dovedit de catalogarea, cartarea şi examenul tipologic al tuturor descoperirilor proprii acestei culturi, efectuate pentru teritoriul Republicii Populare Bulgaria.

★

Celor patru puncte cu descoperiri Tei identificate pe teritoriul R. P. Bulgaria de Alexandrina Alexandrescu li se pot adăuga alte unsprezece, documentaţia referitoare la răspîndirea culturii Tei în sudul Dunării extinzîndu-se astfel sensibil, atît teritorial, cît şi sub raportul persistenţei triburilor menţionate în contextul epocii bronzului din spaţiul Peninsulei Balcanice.

Iată descoperirile din Republica Populară Bulgaria (fig. 3).

1. *Altimir*, districtul Vraca. La aproximativ 300 m vest de localitatea Breste, săpăturile ocazionale au explorat o staţiune arheologică — pare-se cu resturi de aşezări aparţinînd unor etape şi culturi diferite din epoca bronzului. Dintre descoperiri se semnalează şi o ceaşcă, pe care Alexandrina Alexandrescu a atribuit-o culturii Tei (fig. 4, 1). Caracteristica recipientului o constituie pîntecele sensibil lărgit, profilat în exterior. Înălţime: 0,080 m; diametrul maxim (al pîntecelui): 0,065 m[44].

2. *Azmaşka Moghila*, districtul Stara Zagora. Cu prilejul unor săpături practicate de Nenčo Dimitrov într-o staţiune neo-eneolitică, situată la 6 km est de Stara Zagora, a fost descoperit, într-o groapă „cu materiale mai tîrzii", un castron fragmentar, lucrat cu mîna, bogat ornamentat (fig. 5/2). Este lucrat din pastă bună cu foarte puţin nisip şi calcar extrem de mărunt sfărîmat. Modelaj bun, cu suprafeţele, interioară şi exterioară, foarte bine lustruite. Exteriorul şi marginea în interior sînt de culoare cărămizie-roşiatică. Restul suprafeţei interioare este negru. Relativ întins, castronul prezintă corp arcuit simplu (bombat) cu marginea relativ înaltă, evazată oblic (foarte puţin arcuită). Gura largă, dreaptă, are buza teşită oblic; fundul, relativ întins e plat. Decorul, de o execuţie în mare măsură stîngace, e obţinut prin incizii şi prin şiruri de împunsături succesive largi şi adînci, încrustate cu materie albă. Pe margine, în interior e dispus un şir de romburi haşurate cu cîte două linii oblice. În exterior, pe buză, un şir de frînturi foarte scurte de linii oblice, paralele. Zona de unire a marginii cu corpul e circum-

---

[41] Gorana Tončeva, *loc. cit.*
[42] Sebastian Morintz, Revista de istorie, 27, 1964, 6, p. 900.
[43] Informaţie verbală.
[44] B. Nicolov, *op. cit.*, p. 69, fig. 12.

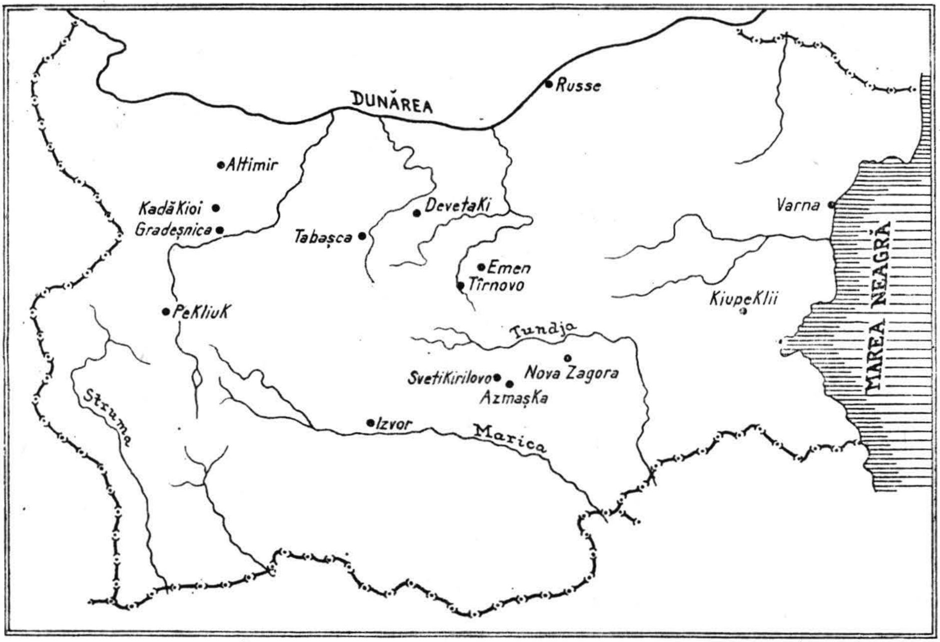
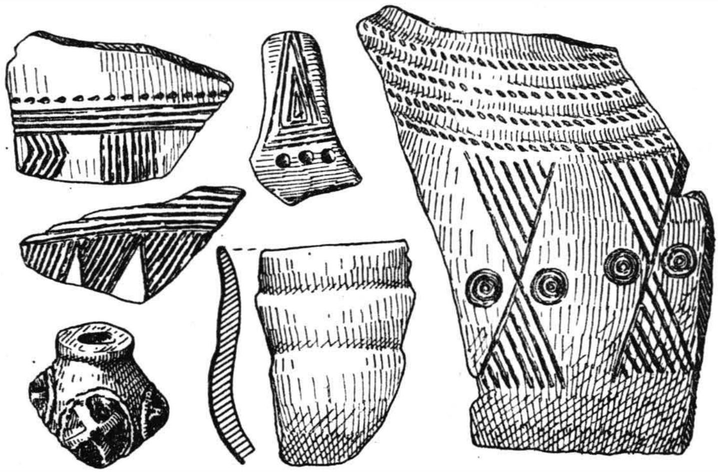

Fig. 3. Descoperiri Tei de pe teritoriul Republicii Populare Bulgaria.

Fig. 4. Ceşti şi fragmente ceramice Tei descoperite la: 1 Altimir; 2 Kjupeklii; 3 Kadăkioi; 4 Pekliuk; 5 Gradeşnica; 6 Izvor.

scrisă de o linie orizontală. Mai jos, pe partea superioară a corpului urmează o bandă cruțată, în zigzag. Spațiul delimitat de banda aceasta și de linia orizontală de deasupra este în întregime brăzdat de linii incizate, late, dese, neorganizate, amintind, în oarecare măsură, de decorul obținut cu măturica. Imediat sub banda cruțată, jumătate — în spațiile

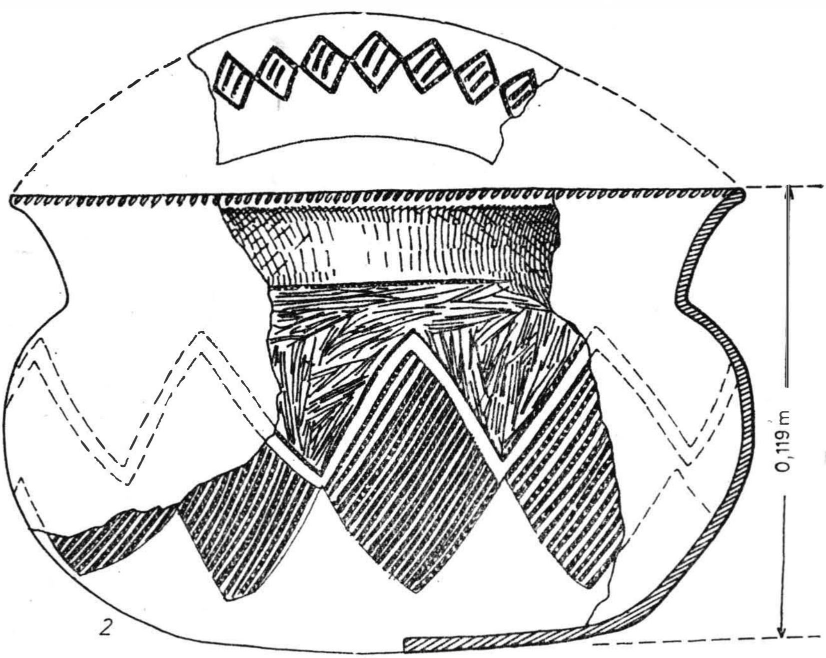

Fig. 5. 1 Ceramică Tei din peștera Tabașka; 2 vas fragmentar de la Azmaška, descoperit și comunicat de Nenčo Dimitrov.

unghiulare create de ea, cu cealaltă jumătate, în afară, pe cîmpul liber al exteriorului, se află romburi mari, cu cîmpul haşurat oblic. Modul de dispunere a acestor romburi face ca întreg fundul castronului să apară decorat de o mare stea cruţată, cu zece colţuri triunghiulare. Înălţimea recipientului: 0,119 m; diametrul probabil al gurii: 0,215 m. Prin formă şi ornamentaţie vasul aparţine fazei Tei III[45].

3. *Devetaki* (*peşteră*), districtul Loveč. Săpăturile efectuate între 1950 şi 1952 de V. Mikov şi N. Djambazov au dus şi la descoperirea unor locuiri de tip Tei instalate în peşteră. Materialele ceramice atestă cu certitudine prezenţa succesivă a trei faze: I, III şi Va. Pentru faza I apar întrutotul caracteristice ceştile cu o toartă, cu micul colţ tras în sus, din buză, în zona de prindere a torţii; cu diametrul recipientului mai mare decît înălţimea sa (fig. 6/1, 2, 4). Pentru faza Tei III sînt specifice ceştile cu o toartă, între care şi varianta avînd gura oblică (fig. 6/3, 5—6); castronul cu corp tronconic, recipientele mari cu corp bombat, ornamentate cu benzi arcuite aplicate, avînd capetele cîteodată răsucite spiralic (fig. 7/1); castroane din pastă fină, negre, cu corpul bombat. Faza Tei Va este marcată de vasele cu corp bombat (globular) cu gît cilindric sau tronconic, cu cîte două torţi supraînălţate, de secţiune triunghiulară, prevăzute adesea cu creste transversale sau cu proeminenţe conice, în repetate rînduri ornamentate prin şiruri de împunsături succesive (înguste, superficiale) cu compoziţii (frize largi, orizontale) în care sînt combinate benzi de linii paralele, triunghiuri haşurate, şiruri de impresiuni sau adîncituri, linii sau benzi de linii în zigzag etc. (fig. 7/2—4, 9/1—3). De această fază ţin probabil şi cele mai multe dintre fragmentele de vase prevăzute cu torţi orizontale (fig. 8/1—5). Alături de resturile ceramice au fost descoperite şi unelte, dintre care subliniem, datorită analogiilor extrem de bune pe care le au în aria Tei de la nordul Dunării, două piese de bronz: o secere cu lama relativ lată, uşor curbată, cu baza rectangulară şi vîrf rotunjit şi un cuţit avînd spinarea lamei dreaptă şi dublă incizie paralelă cu spinarea[46].

4. *Emen* (*peşteră*), districtul Tîrnovo[47]. În săpăturile efectuate de I. Nicolova şi N. Anghelov a fost determinat şi un nivel de locuire din epoca bronzului, cu grosimea maximă de 0,60 m. Nu se dau amănunte privind eventuala descoperire a unor locuinţe. În inventar se remarcă o brăţară de aur lucrată din sîrmă subţire cu secţiunea ovală-circulară; un depozit de unelte de bronz, alcătuit dintr-un *Hammeraxt*, un cîrlig şi mai multe dălţiţe, la care se adaugă şi un tipar pentru turnat obiecte de metal cu formă rectangulară alungită; şi numeroase fragmente ceramice, unele ornamentate „cu figuri geometrice” prin incizii şi împunsături succesive încrustate cu materie albă. Locuirea aparţine fazei Tei III.

---

[45] Informaţie Nenčo Dimitrov, Muzeul din Stara Zagora. Mulţumim şi cu acest prilej colegului bulgar pentru ajutorul dat în cunoaşterea materialelor Tei din sudul Dunării.

[46] V. Mikov, N. Djambazov, *Devetaşkata peşcera*, Sofia, 1960, p. 114 şi urm., cu fig. 91 şi urm. Materialele Tei de la Devetaki le-am studiat în Muzeul de arheologie din Sofia. Din nefericire, ele nu posedă nici un marcaj de şantier, nici o consemnare a locului şi adîncimii la care au fost descoperite.

[47] I. Nicolova, N. Anghelov, IzvestijaSofia, 24, 1961, p. 311, fig. 5, 13—20.

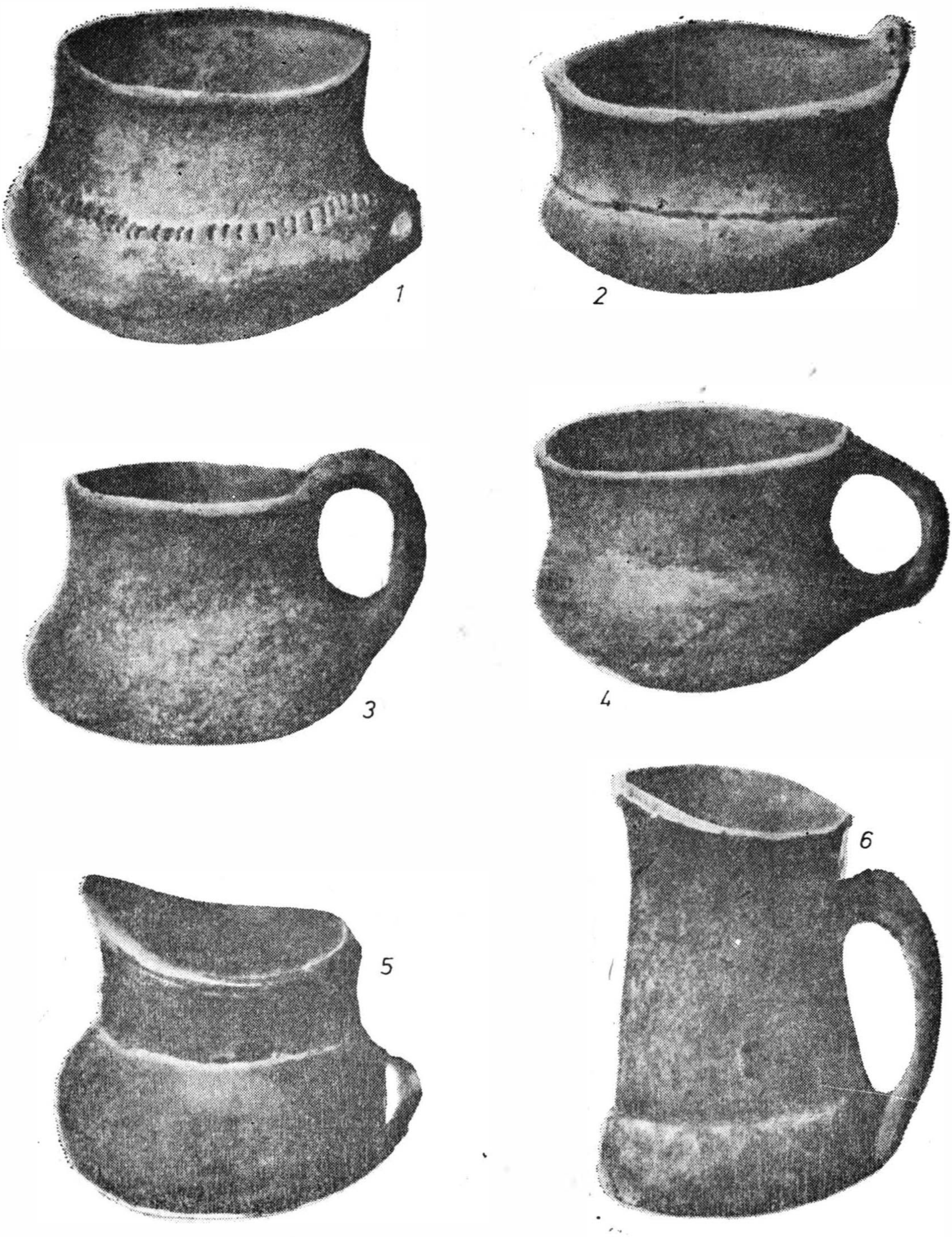

Fig. 6. Cești Tei din peștera Devetaki (după V. Mikov și N. Djambazov).

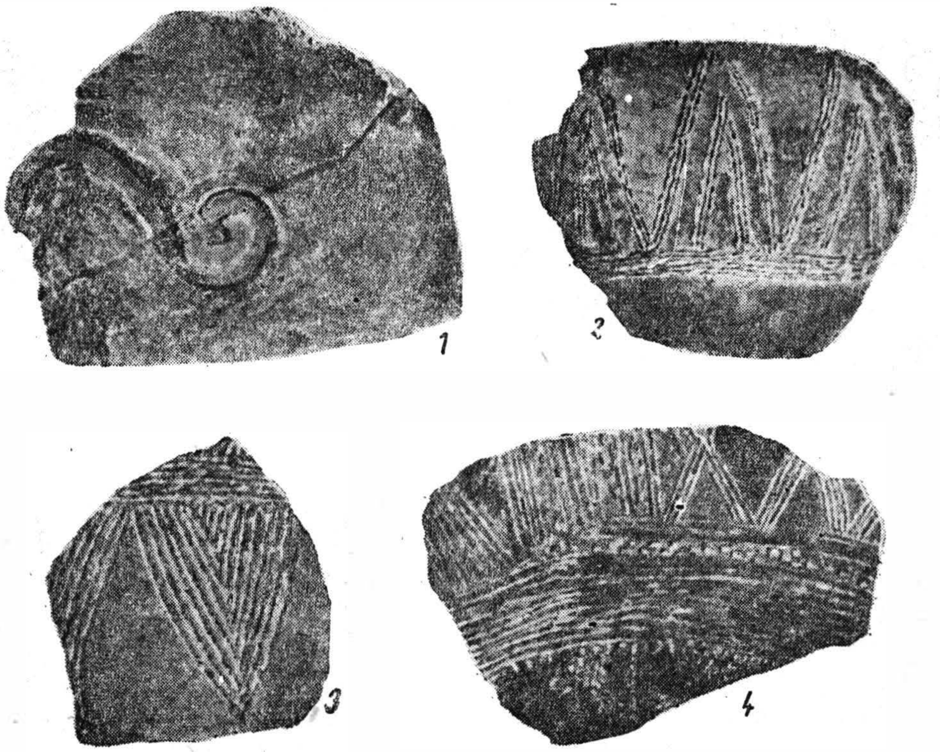

Fig. 7. Ceramică Tei de la Devetaki (după V. Mikov şi N. Djambazov).

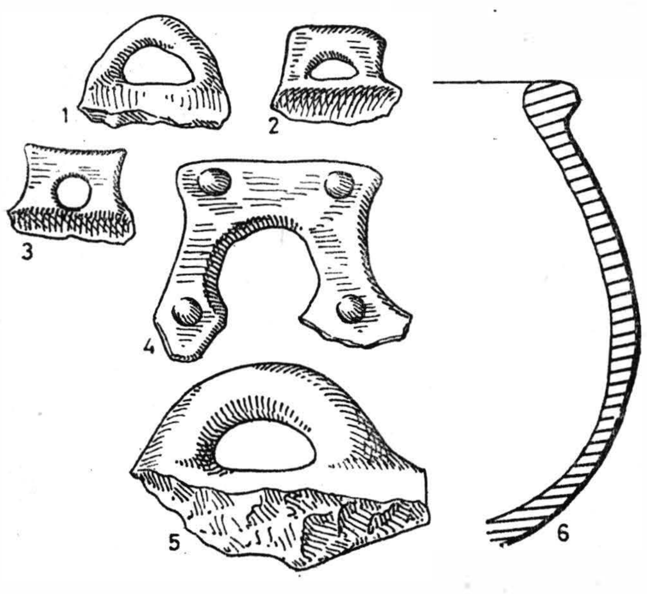

Fig. 8. Profil de castron şi torţi de la Devetaki (după V. Mikov şi N. Djambazov).

5. *Gradešnica*, districtul Vraca[48]. În punctul „Kaleto" situat la aproximativ 1 km spre vest de sat, a fost cercetată în 1963 o așezare din perioada tîrzie a epocii bronzului. Dintre materialele descoperite se citează și un vas de lut. Acesta (fig. 4/5) are corpul globular aplatizat și margine relativ înaltă, tronconică. Două torți verticale sînt prinse pe bază și în zona diametrului maxim. Corpul este ornamentat cu o bandă în zigzag, compusă din trei linii paralele, executate în tehnica șirurilor de împunsături succesive înguste, superficiale. Prin formă și ornament vasul aparține fazei Tei IV (orizontul „de mixtură" Tei-Verbicioara).

6. *Izvor*, districtul Plovdiv. Din acest punct situat în preajma satului Gradișce, Peter Detev a publicat o ceașcă de lut cu toartă, ornamentată (fig. 4/6). Recipientul are gura dreaptă, cu buza ușor profilată rotunjit în exterior, iar corpul împărțit în două etaje: cel superior, tronconic, e mai dezvoltat, înălțat; cel inferior, scund, are pereții trași oblic dar ușor arcuiți către fundul îngust, plat. Toarta e supraînălțată, fiind prinsă pe buză și la baza etajului superior al corpului. Acest din urmă etaj este ornamentat în tehnica inciziei și împunsăturilor succesive (înguste și superficiale) încrustate cu materie albă. Înălțimea ceștii: 0,090 m; diametrul gurii: 0,060 m; diametrul pîntecelui: 0,080 m. Prin formă și ornament recipientul trebuie încadrat în faza Tei IV[49].

7. *Kadăkioi*, districtul Vraca. Din săpăturile efectuate de Sonia Gheorghieva în punctul „Gorno Gradișce", este publicat un fragment ceramic (fig. 4/3) pe care apare decorul tipic fazei Tei I: șirul de segmente de linii verticale, paralele, încadrat, de o parte și de alta, de linii orizontale[50].

8. *Kjupeklii*, districtul Aitos[51]. La aproximativ 2 km spre est de sat, se află o movilă (tell ?). De aici, Gavril Kazarov a publicat o ceașcă cu toartă, pe care Alexandrina Alexandrescu a încadrat-o în faza Tei III. Ceașca are gura oblică, gîtul relativ înalt, cilindric, pîntecele mai scund decît gîtul, fiind foarte ușor arcuit. Toarta, din bandă cu secțiunea lenticulară, e prinsă pe buză și la baza pîntecelui. Neornamentată (fig. 4/2).

9. *Nova Zagora*, districtul Nova Zagora[52]. Într-un mormînt de înhumație cercetat în 1974 de Mitio Kănčev, a fost descoperită o cană cu toartă, ornamentată (fig. 10). Este lucrată din pastă cu puțin nisip și paiete minuscule de calcar. Modelaj foarte bun; exteriorul de culoare neagră-castanie, puternic lustruit. Gura pronunțat oblică e circumscrisă de buza profilată rotunjit în exterior. Gîtul tronconic este la bază circumscris de un șanț. Pansa puternic bombată, sferoidală aplatizată, se sprijină pe un fund îngust, foarte puțin înălțat, plat. Toarta, cu secțiune cvasirotundă e prinsă pe gît și pe zona diametrului maxim al pîntecelui. Decorul e obținut în tehnica împunsăturilor succesive de aspect Tei IV, dar cu o vădită tradiție Tei III. Dealtfel, compoziția ornamentală, dispusă pe zona superioară a pîntecelui amintește și ea de faza a treia de la nordul

---

[48] B. Nicolov, IzvestijaSofia, 32, 1970, p. 219, fig. 24.
[49] P. Detev, GodișnikPlovdiv, 3, 1960, p. 350, fig. 6 de la p. 349.
[50] C. Gheorghieva, IzvestijaSofia, 18, 1952, p. 264, fig. 237.
[51] G. Kazarov, PZ, 19, 1928, p. 305, fig. 1.
[52] Vasul l-am putut studia în Muzeul din Stara Zagora, prin bunăvoința lui Nenčo Dimitrov.

Dunării : o friză dreptunghiulară cu laturile compuse din bandă de cinci linii paralele, apropiate, închide două şiruri paralele de triunghiuri afrontate la vîrfuri. Spaţiul cruţat rezultat, de patru romburi culcate avînd la capete cîte un triunghi culcat este ornamentat, pe fiecare segment, cu cîte un romb concentric culcat, haşurat, închizînd o spirală înfăşurată

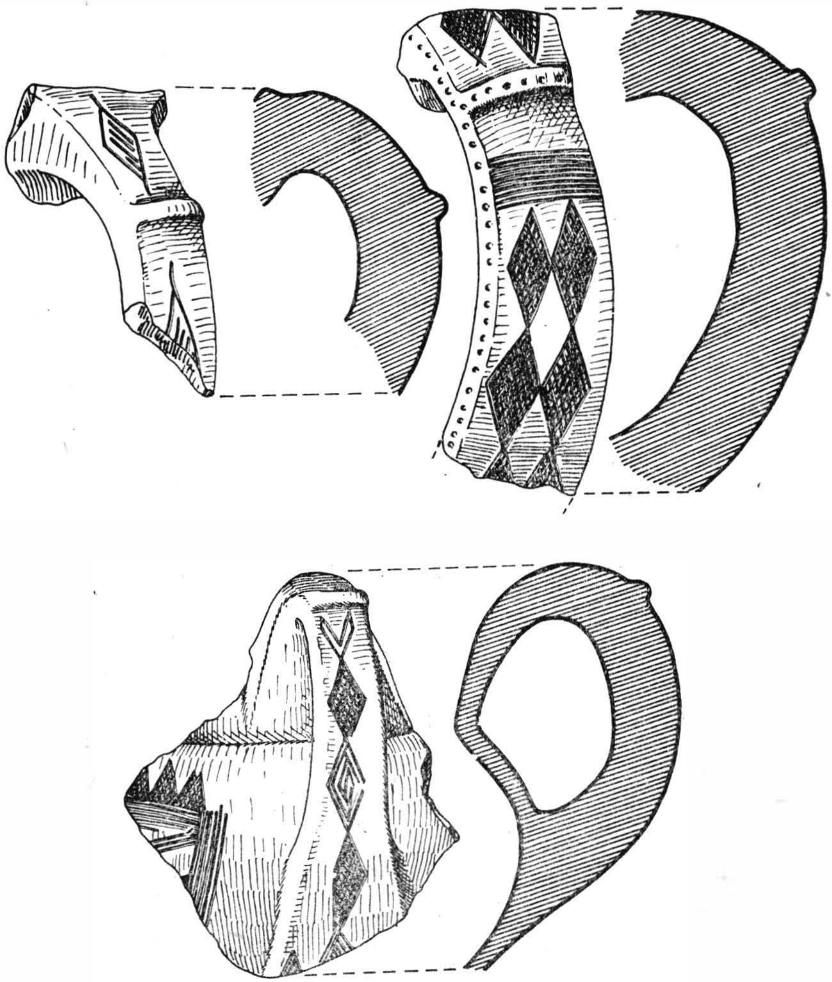

Fig. 9. Fragmente ceramice din peştera Devetaki (după V. Mikov şi N. Djambazov).

concentric. Sub latura inferioară a frizei, dispuse simetric, două grupe de cîte trei triunghiuri haşurate, cu vîrfurile în jos şi cu spin iar apoi, către toartă, cîte un triunghi asemenea încadrat de cîte trei linii oblice scurte, paralele. Înălţimea maximă a vasului : 0,154 m ; diametrul gurii : 0,079 m ; diametrul maxim al pîntecelui : 0,175 m ; diametrul fundului : 0,048 m.

10. *Pekliuk*, districtul Sofia[53]. În valea rîului Pekliuk, în apropiere de satul Galabovţî, Nikolai Petkov a cercetat o staţiune în care apar şi resturile unei locuiri din epoca bronzului. După materialele publicate, este sigur vorba de cel puţin două orizonturi, diferenţiate cronologic, poate şi cultural. Faciesului Tei sud-dunărean i se pot atribui

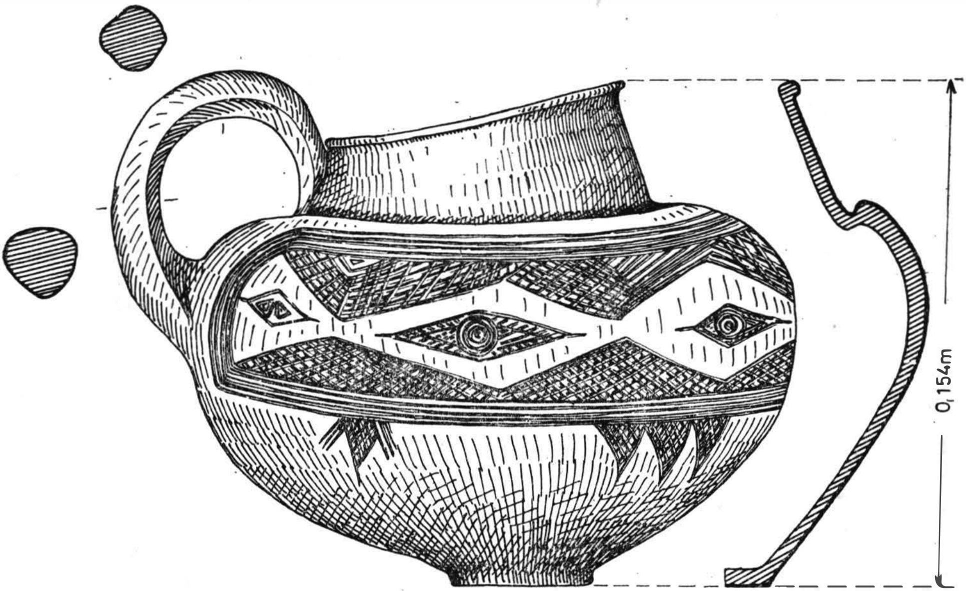

Fig. 10. Vas Tei de la Nova Zagora, descoperit de Mitio Kăncev, comunicat de N. Dimitrov.

fragmente de castroane cu corp arcuit simplu, cu marginea scundă evazată oblic, profilele de vase cu gît cilindric şi margine uşor răsfrîntă în exterior; fragmente de vase cu partea superioară a corpului tronconică; fragmente de recipiente cu torţi pe diametrul maxim etc., ornamentate prin incizii şi şiruri de împunsături succesive incrustate, cu triunghiuri haşurate, benzi de linii orizontale închizînd şiruri de puncte sau alternînd cu ele, romburi înlănţuite vertical, cercuri concentrice, brîuri alveolate etc. (vezi fig. 4/4; 11/1).

11. *Russe*, districtul Russe. În săpăturile practicate în 1948—1949 de G. Georgiev şi N. Anghelov într-un tell din marginea oraşului a fost descoperită şi o ceaşcă fragmentară[54], atribuită de Alexandrina Alexandrescu de asemenea faciesului Tei III.

12. *Svetikirilovo*, districtul Stara Zagora. La 12 km vest de Stara Zagora, în perimetrul satului, a fost descoperit la suprafaţă, cu prilejul unei periegheze efectuate de Nenčo Dimitrov, un fragment de vas, care,

[53] N. Petkov, IzvestijaSofia, 26, 1963, p. 189 şi urm., fig. 12—14.
[54] G. Georgiev, N. Anghelov, IzvestijaSofia, 18, 1952, p. 137, fig. 114.

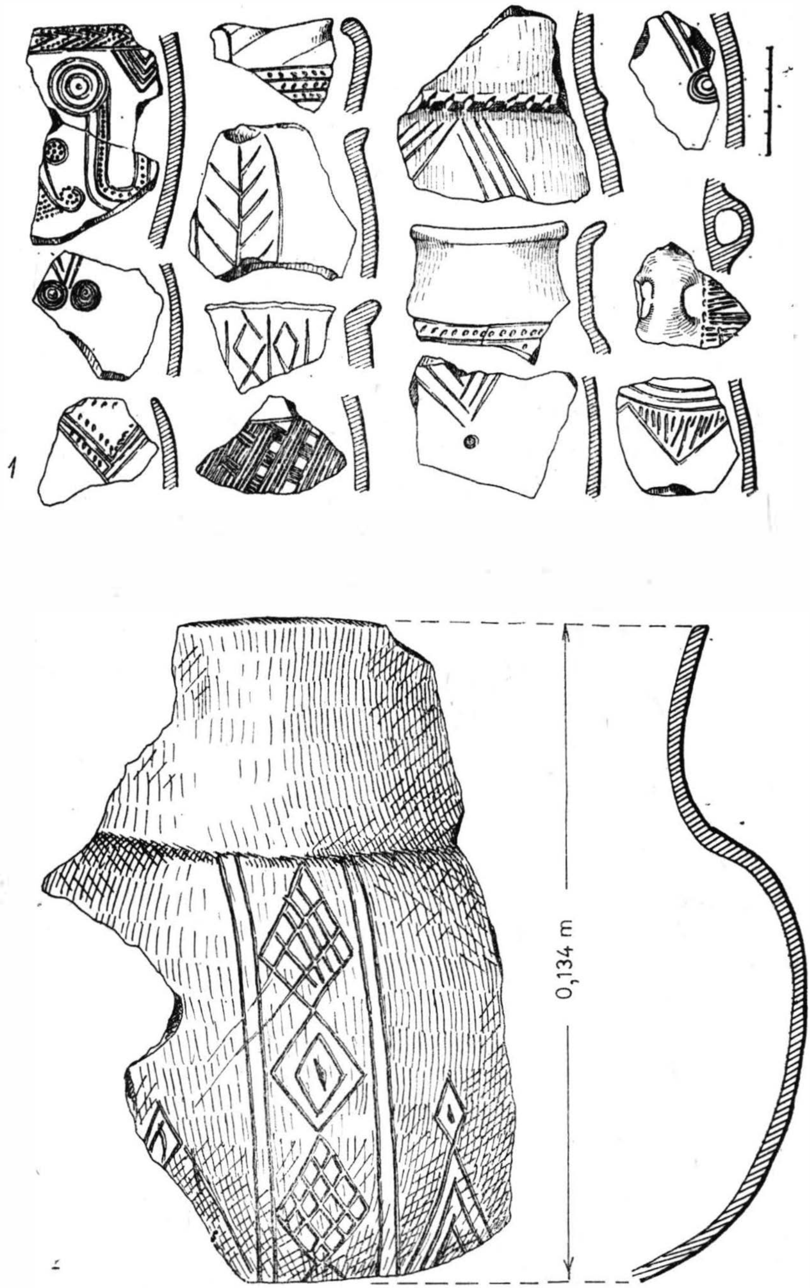

Fig. 11. 1 Ceramică Tei de la Pekliuk; 2 fragment de vas descoperit de Nenčo Dimitrov la Svetikirilovo.

prin formă şi decor, poate fi atribuit cert fazei Tei IV. E un recipient lucrat din pastă bună, cu foarte puţin nisip şi calcar mărunt sfărîmat. Exteriorul este de culoare cenuşie-neagră şi bine netezit. Corpul e bombat, gîtul evazat tronconic; gura era dreaptă cu buza teşită uşor orizontal. Decorul, dispus pe corp, de pe linia de unire cu gîtul pînă, probabil, spre fund, e obţinut prin incizie. Pe fragment se păstrează un şir vertical de romburi cu cîmpul haşurat în reţea — unele alternînd cu altele închizînd romb concentric cu segment de linie în centru — şirul fiind flancat de ambele părţi de cîte două linii verticale paralele. La bază pare să fi fost triunghiuri cu vîrful sus, haşurate de unghiuri concentrice, sprijinind cîte un romb cu segment de linie verticală în centru (fig. 11/2)[55].

13. *Tabaşka* (peşteră), districtul Loveč. În grota situată nu departe de uzina electrică a oraşului Loveč, pe malul stîng al rîului Osăm, săpăturile lui Nikolai Djambazov au identificat şi o locuire Tei, caracterizată prin unelte (topoare de „miner”, fusaiole, unele ornamentate), arme (între altele, un pumnal de bronz, cu lama în forma frunzei de salcie, cu două nituri pe placa mînerului) şi ceramică (fig. 5/1). Raportate la cultura Tei din stînga Dunării, aceste materiale pot fi atribuite fazei a doua[56].

14. *Varna*, districtul Varna. Potrivit unor informaţii oferite de Sebastian Morintz şi confirmate oral de Gorana Tončeva, materiale proprii culturii Tei au fost descoperite în împrejurimile oraşului şi se păstrează, nepublicate, în muzeul din Varna. Sebastian Morintz are în vedere îndeosebi trei ceşti cu toartă[57].

15. *Veliko Tîrnovo*, districtul Tîrnovo. O aşezare a culturii Tei a fost recent cercetată în perimetrul oraşului, de Vialka Inceva, de la Muzeul de istorie din Tîrnovo[58].

★

Cartarea şi expertiza materialelor Tei determinate pe actualul teritoriu al Republicii Populare Bulgaria îngăduie acum abordarea problematicii implicate de raporturile culturii Tei cu populaţiile situate în perioadele mijlocie şi tîrzie ale epocii bronzului, într-unele zone ale Peninsulei Balcanice. În prealabil se cer însă consemnate cîteva încheieri, ce se desprind din însăşi prezentarea materialelor Tei din dreapta Dunării.

Este, astfel, în primul rînd, neîndoielnic faptul că populaţiile care au creat cultura adusă în discuţie s-au instalat în aria de extremitate nord-estică a Peninsulei Balcanice încă din întîia lor etapă de evoluţie cultural-etnică, faza Tei I. Ceştile cu toartă, citate, din peştera Devetaki

---

[55] Fragmentul ceramic păstrat în depozitul Muzeului din Stara Zagora l-am putut studia datorită amabilităţii lui Nenčo Dimitrov.

[56] N. Djambazov, IzvestijaSofia, 26, 1963, p. 232—235, fig. 34—36.

[57] În iulie 1975 am invitat pe Gorana Tončeva să ne ofere în scris unele precizări cu privire la descoperirile Tei de la Varna, apreciind ca necesar să cunoaştem îndeosebi dacă acolo e vorba de o aşezare Tei sau nu sau, în acest din urmă caz, să cunoaştem mediul cultural în care au fost descoperite ceştile Tei. Ni s-a răspuns că materialele „proviennent d'un village lacustre (palafitique). C'est la drage qui a explorée ces matériaux. Ils étaient trouvés au fond de cette cité et sous les matériaux, qui appartiennent à la culture Noua . . . ”.

[58] Informaţie Eugen Comşa.

(dintre care, una e şi ornamentată într-o manieră specifică fazei iniţiale a culturii Tei, vezi fig. 6/1) precum şi fragmentul ceramic decorat cu motivul „linie de cale ferată" descoperit la Kadăkioi sînt, în acest sens, argumente care, după noi, cel puţin, nu pot fi contestate.

De altă parte, atrage atenţia aria întinsă, cuprinzătoare pe care sînt difuzate descoperirile Tei din dreapta Dunării. Nu toate, desigur, marchează *aşezări* ale purtătorilor culturii — îndeosebi vasele de la Nova Zagora şi Izvor, şi fragmentul de la Svetikirilovo. Datînd din etapa iniţială a perioadei tîrzii a epocii bronzului, din faza Tei IV, şi surprinse în aria în care, în această vreme, e acum documentat grupul Plovdiv-Zimnicea, ele reprezintă foarte probabil importuri şi atestă relaţii intertribale. Asemănătoare poate fi şi situaţia descoperirii de la Azmaška Moghila — documentînd, în cazul din urmă, în bronzul mijlociu, relaţii între triburile Tei şi cultura Nova Zagora. Dar chiar aşa, fără aceste descoperiri, şi aria culturii Tei de pe teritoriul R. P. Bulgaria indică o prezenţă consistentă, decis şi durabil implantată în solul balcanic. Se poate, ca atare, conchide că cel puţin în perioada mijlocie a epocii bronzului, la nivelul fazei Tei III, purtătorii acestei culturi au ocupat, în dreapta Dunării, o arie ce se întindea : de la răsărit, de pe litoralul Mării Negre, spre apus, pînă dincolo de Iskăr, ba chiar pînă pe cursul superior al Strumei ; de la nord, în sectorul răsăritean — chiar de pe malul marelui fluviu, în cel vestic — de pe cursul mijlociu al rîului Skat, mergînd în sud pînă la lanţul munţilor Stara Planina, care însă, în unele zone, va fi fost depăşit, cum par a sugera descoperirile de la Pekliuk şi poate şi din preajma oraşului Aitos. În perioada tîrzie a epocii bronzului, această configuraţie chorologică s-a modificat desigur, formarea şi difuziunea grupului Plovdiv-Zimnicea, laolaltă cu pătrunderea din Dobrogea ori chiar de peste Dunăre, a unor triburi de cultură Coslogeni[59] restrîngînd aria purtătorilor culturii Tei.

Dar descoperirile Tei efectuate pe teritoriul Republicii Populare Bulgaria demonstrează — la o examinare tipologică a lor — şi ceea ce Alexandrina Alexandrescu a conchis demult, mărginindu-se însă să enunţe : anume că, la sud de Dunăre, cultura de care ne ocupăm prezintă o ipostază specifică, diferită în parte sau pe alocuri de cea din centrul Cîmpiei române. Că este aşa stau mărturie ceştile de la Russe şi Altimir, atît de individualizate în seria recipientelor din care fac parte ; raritatea frapantă, poate chiar absenţa decorului cu măturica (mai sînt necesare verificări în acest sens) ; prezenţa pe vasele Tei din sudul Dunării a unor ornamente executate prin împunsături succesive (cercuri concentrice, benzi de linii paralele puternic curbate etc) care lipsesc sau apar extrem de rar în aria din Muntenia ş. a. m. d.

Ţinînd însă seamă de prezenţa culturii Tei pe teritoriul Republicii Populare Bulgaria chiar de la începutul evoluţiei sale ; de aria întinsă pe care a fost difuzată în dreapta Dunării, şi de faptul că printr-o evoluţie îndepărtată de ambianţa culturală carpato-dunăreană, ea a căpătat aici o altă fizionomie, trebuie oare să se considere că, măcar prin sectorul sud-danubian al ariei sale, cultura Tei e o manifestare integrată epocii bronzului din Peninsula Balcanică ?

---

[59] Cf. notele 41—43.

Neîndoielnic — nu, pentru că numai prezenţa, oricît de îndelungată, şi numai o colorare parţială (sigură la nivelul fazei a treia, abia perceptibilă în fazele I şi a IV-a) a fizionomiei culturii nu constituie argumente suficiente în sensul enunţat. Pentru a ajunge la o atare încheiere, ca să putem considera cultura Tei o manifestare a epocii bronzului balcanic e nevoie de argumente care să probeze, fie că această cultură de care ne ocupăm a fost un produs precumpănitor al epocii bronzului din peninsulă, fie că ea s-a adaptat într-atît ambianţei cultural-etnice din Balcani, încît, în cele din urmă şi-a pierdut specificul său carpato-danubian. Dar nici prima, nici a doua alternativă nu pot fi susţinute.

În ciuda faptului că procesul de formare al culturii Tei nu este încă desluşit pe deplin, că unele aspecte ale acestei probleme rămîn încă neelucidate, apariţia culturii de la nordul Dunării, pe fondul carpato-danubian este însă o certitudine[60]. Iar în inventarul de forme, procedee decorative şi motive ornamentale al aspectului sud dunărean al culturii Tei se întrevede — clar — de asemenea filonul genetic carpato-dunărean. Aceasta nu exclude, desigur, ca şi teritoriul cuprins între Stara Planina şi Dunăre să fi făcut parte din aria de geneză a culturii Tei, sau ca unele elemente din fondul cultural al perioadei timpurii a epocii bronzului de pe teritoriul R. P. Bulgaria să fi avut un rol formativ în crearea culturii de care ne ocupăm. Apariţia în nivelurile XII—X de la Ezero a motivului linie incisă, flancată pe ambele părţi de cîte un şir de segmente de linii perpendiculare paralele, motiv des întîlnit pe ceramica Tei I[61]; dar mai ales ceaşca cu toartă, ornamentată, aflată în mormîntul nr. 6 din al treilea tumul de la Dolno Sahrane[62] îngăduie formularea unei ipoteze ca cea de mai sus. Dar presupunînd formarea culturii Tei şi în jumătatea nordică a teritoriului R. P. Bulgaria (cum credem noi), hotărîtor rămîne faptul că evoluţia sa a avut loc ulterior în sensurile cultural-etnice proprii ariei carpato-danubiene. O atare concluzie se susţine o dată mai mult comparînd cultura Tei cu culturile din sectorul nordic al Peninsulei Balcanice, din bronzul mijlociu şi tîrziu. Va rezulta că, în ciuda unui facies limitat — aparte în sudul Dunării, ca şi-a păstrat şi aici întru totul aceleaşi elemente specifice, în mare măsură deosebite de cele care definesc epoca bronzului din teritoriile bulgare. Aşa de pildă, în timp ce populaţiile care au creat culturile Iunacite şi Nova Zagora au locuit în aşezări de tip tell, triburile Tei au rămas şi în dreapta Dunării în aşezări de terasă, „deschise", sau instalate în peşteri, întocmai ca în Cîmpia română ori în Ţara Bîrsei. În ceramică, formele se arată a fi întru totul asemănătoare celora din Muntenia — iar preluarea de către cultura Tei, din aria Iunacite, a unor sugestii de tratare a arhitectonicii ceştilor cu toartă; ori, din bronzul tîrziu balcanic, a tipului de vas cu picior şi cu torţi orizontale sau a celui cu corp globular, cu două torţi supraînălţate (cum se va vedea mai departe) — aceasta nu trece oricum dincolo de sfera unor des constatate relaţii şi împrumuturi între culturi

---

[60] Valeriu Leahu, *Cultura Tei*, Bucureşti, f. a., p. 150—153.

[61] M. Kănčev, *op. cit.*, fig. 45. Trebuie totuşi avut în vedere că nivelurile XII—X de la Ezero sînt corespunzătoare etapei Celei de la nordul Dunării (cf. R. Katinčarov, *op. cit.*, p. 17).

[62] L. Ghetov, IzvestijaSofia, 28, 1965, p. 221—212, fig. 17.

vecine și sincrone. Cît privește ornamentarea vaselor de lut din sectorul bulgar al culturii Tei — bogăția și motivistica atît de carpato-danubiană e evidentă oricui, mai ales dacă o compară cu sobrietatea ceramicii de la sud de Stara Planina, îndeosebi din aria Nova Zagora.

Ce semnificație poate să aibă această largă și masivă afirmare a unor populații cu o cultură carpato-danubiană, de tip Tei, în sudul Dunării?

Dacă convenim că, „începînd cel puțin odată cu epoca mijlocie a bronzului, purtătorii culturilor respective (de pe teritoriul României, n. n.) pot fi considerați ca strămoșii direcți ai tracilor menționați de izvoarele scrise mai tîrziu"[63], și dacă alături de această teză (acceptată aproape unanim în arheologia românească) subscriem și tezei (promovată de unii arheologi bulgari), după care „Les tenants de la civilisation matérielle à l'âge du bronze ancien des terres de la Bulgarie actuelle étaient probablement des tribus préthraces . . . ", la fel cum „les tribus établies dans la Bulgarie du Nord-Est actuelle vers la fin du XIIIe et au XIIe s. av. n. è. n'étaient pas les Thraces", fapt „valable aussi pour les tribus de la Bulgarie du Nord-Ouest et du Sud"[64] — în acest caz, locuirea populațiilor trace de tip Tei în sudul Dunării, pe un front larg (de la Marea Neagră, pînă în bazinul Strumei) și adînc (de la apele fluviului și pînă la Stara Planina, poate și peste munții aceștia) nu are decît o semnificație : că formarea etnosului trac, fie și într-o etapă inițială a acestuia, în sectorul nord-estic al Peninsulei Balcanice s-a realizat cu, sau prin aportul consistent, decisiv, al triburilor trace carpato-norddanubiene, începînd cu perioada mijlocie a epocii bronzului.

Dacă însă gîndirea și cercetarea nu pot fi orientate pe o atare direcție, ci se va ține seamă de teza contrară privitoare la realitățile etnice ale teritoriului Republicii Populare Bulgaria în epoca bronzului — teză după care populațiile din spațiul acesta erau deja trace (după Vladimir Georgiev, încă din eneolitic!)[65], afirmarea etnică și culturală a populațiilor trace carpato-danubiene de tip Tei și între Dunăre și munții Balcani rămîne oricum o realitate arheologică definitiv dovedită. Și, indiferent de soluția ce va fi adoptată — în spiritul primei ipoteze ori a celei de-a doua — un fapt apare de asemenea incontestabil : prin prezența tracilor carpato-danubieni de tip Tei pînă la poalele munților Stara Planina (munții Haemus) pare a se fi constituit, încă din perioada mijlocie a epocii bronzului, sectorul sudic al marii vetre în care și-au făurit istoria, de-a lungul epocii fierului, precursorii românilor : traco-geto-dacii[66].

★

---

[63] D. Berciu, *Zorile istoriei . . .*, p. 144.

[64] Gorana Tončeva, *op. cit.*, p. 97, 99.

[65] Vl. Georgiev, *L'éthnogenèse de la peninsule d'après les données lingvistique*, StBalc, 5, 1971, p. 165.

[66] Împărtășind fără rezerve concluziile formulate de Sebastian Morintz cu privire la formarea și difuziunea în spațiul carpato-balcanic a culturii hallstattiene timpurii (Revista de istorie, 27, 1974, 6, p. 902—904) și fiind deci de acord cu extinderea complexului cu ceramică imprimată, de tip Insula Banului, în zona munților Balcani și valea Mariței, înțelegem în același timp *continuitatea etno-culturală* în spațiul carpato-balcanic (și nu numai în vestul României) în felul următor: prin preluarea, prin adoptarea firească a unei

A fost firesc ca populînd o zonă fie şi periferică a Peninsulei Balcanice, triburile Tei să poată realiza cu comunităţile de aici contacte intensificate — mai frecvente şi mai active. A fost de asemenea firesc ca de pe urma unor atare relaţii să se fi produs contaminări şi influenţe reciproce.

Referindu-ne la cultura carpato-dunăreană, o primă manifestare — simptomatică — în sensul acesta o constituie evoluţia pe care o suportă ceaşca cu toartă, de la faza Tei I ulterior, pe parcursul fazelor Tei II şi III. Este, în esenţă, vorba de faptul că de la un tip de ceaşcă (Tei I), clădită pe două axe (înălţime şi diametru) aproximativ egale, şi structurată pe două segmente — două etaje (gît cu gură, pîntece cu fund) de asemenea în genere egale; acest recipient fiind caracterizat şi prin gura întotdeauna dreaptă, ca şi de fundul plat şi oarecum întins[67] — treptat, odată cu faza Tei II, dar în chip evident în faza a treia se trece — fie pe prototipul moştenit, fie prin introducerea în repertoriul formelor a unor variante noi — către o evoluţie marcată de modificări atît ale axelor volumetrice, cît şi a raportului dintre părţile arhitectonice, componente, precum şi la modificări ale acestora din urmă. Astfel: ceaşca Tei II şi mai ales III nu mai prezintă acel raport de egalitate între înălţime şi diametru, ci, treptat, prima dimensiune devine evident mai accentuată faţă de mărimea celei de-a doua. Tot astfel, începe — pe parcursul fazei a doua, desăvîrşindu-se în faza a treia a culturii Tei — o evoluţie în cadrul căreia, de la două părţi constitutive (etaje) aproximativ egale ale recipientului — (gît cu gură, pîntece cu fund) se ajunge: fie la ceaşca cu trei părţi componente, bine delimitate prin individualizarea fiecăreia (gît cu gură, pîntece, fund) — raportul de mărime între acestea fiind: gîtul sensibil mai dezvoltat, mai înălţat, pîntecele cu mărimea mijlocie, fundul — cel mai scund; fie la un tip de ceaşcă cu corpul divizat tot în două componente (gît şi pînteee făcînd parte comună cu fundul) cu deosebirea că etajul superior este pronunţat mai dezvoltat, mai înalt decît etajul inferior. Trebuie consemnat de asemenea că în fazele Tei II şi III apar şi ceşti la care se observă tendinţa de profilare ascuţită a fundului, fie prin terminarea sa în umbo sau picior tronconic, fie, mai ales, prin modelarea sa tronconică, cu pereţii accentuat oblici. Se întîlneşte apoi — des, în cele două faze menţionate — preferinţa pentru evazarea tronconică a etajului superior (gîtul ceştilor), la fel cum apare frapantă, în faza Tei III, frecvenţa ceştii şi cănii cu gura oblică. Asupra acestui din urmă fapt — şi a semnificaţiilor sale — a atras atenţia Alexandrina Alexandrescu, noi adăugînd acum — pentru a spori numărul analogiilor şi valoarea lor — că în seria ceştilor cu gura oblică se întîlnesc

---

civilizaţii de tip superior de către populaţii (în cazul de faţă de tip Tei) a căror civilizaţie ajunsese, la sfîrşitul epocii bronzului, într-un proces evoluat de „îmbătrînire", într-un grad avansat de epuizare, de decădere.

[67] Cf. Cercetări arheologice în Bucureşti, 1, 1963, p. 26, fig. 9/1; 2, 1965, p. 39, fig. 19/1; V. Leahu, *op. cit.*, pl. IX/2.

în aria Tei şi exemplare la care se constată o profilare în exterior (o „tragere" în afară) a gurii, în zona opusă torţii[68].

Dar toate aceste modificări ce intervin în evoluţia ceştii cu toartă din cultura Tei sînt tot atîtea elemente definitorii pentru ceştile şi cănile din culturile perioadei mijlocii a epocii bronzului situate în Bulgaria sudică — Iunacite şi Nova Zagora — cu care populaţiile carpato-danubiene, aşezate în Peninsula Balcanică, au venit în contact. Ceaşca zveltă, înaltă, cu corpul divizat în două etaje bine individualizate, cu gîtul (cel mai dezvoltat, mai înalt) evazat tronconic şi cu fund ascuţit constituie unul din elementele întru totul caracteristice culturii Iunacite[69]. Ceştile şi cănile cu gura oblică (inclusiv exemplare cu gura trasă în exterior, în zona opusă torţii) sînt tipice culturii Nova Zagora[70]. Iată de ce e în afară de orice îndoială că în transformarea fizionomiei ceştilor cu toartă din cultura Tei, de-a lungul fazelor a doua şi a treia, trebuie să se vadă un rezultat al contactelor şi contaminărilor între această cultură şi cea a populaţiilor situate în teritoriul Peninsulei Balcanice, imediat la sud de Stara Planina.

Un al doilea moment important, ce poate fi constatat în relaţiile culturii Tei cu populaţiile epocii bronzului din Balcani — moment reflectat de asemenea în ceramica culturii aduse în discuţie — se leagă evident de constituirea fazei Tei IV. De astă dată însă, mecanismul proceselor etno-culturale pare să fi fost mai complex, pentru că, de o parte, aşa cum s-a arătat demult, geneza fazei menţionate, laolaltă cu integrarea etapelor tîrzii şi finale ale culturii Tei într-un larg „orizont de mixtură" constituit în perioada tîrzie a epocii bronzului între Carpaţii meridionali şi Dunăre, stau în legătură cu preliminariile continentale ale marilor migraţii egeice; de altă parte, pentru că, în ce priveşte relaţiile culturii Tei cu comunităţile epocii bronzului din sudul Dunării, impulsurile se arată a fi venit către populaţiile carpato-dunărene nu numai din cultura Nova Zagora, dar şi dintr-un alt sector al Peninsulei Balcanice, Macedonia.

Aportul culturilor epocii bronzului din sudul Bulgariei şi din Macedonia în apariţia unor forme ceramice curent întîlnite şi chiar caracteristice în faza Tei IV, iar apoi, prin transmitere, şi în faza Tei V este probat, între altele, de tipul de vas bitronconic (de dimensiuni mari şi mijlocii) cu cîte două torţi masive pe diametrul maxim, care apare în penultima fază a culturii Tei, evoluînd şi în faza finală. Acesta reprezintă şi el rezultatul unor contacte şi împrumuturi între populaţiile carpato-danubiene şi triburile Nova Zagora. În sprijinul unei atare concluzii credem a sta faptul că Sebastian Morintz şi N. Anghelescu, semnalînd prezenţa acestui tip de vas şi în cultura Coslogeni şi încercînd a-i preciza aria de origine sau de „plecare", constată „cele mai bune analogii la Razkopanica", iar nu în culturile Noua sau Sabatinovka[71].

---

[68] Pentru ceştile Tei II, vezi MatIstMuz, 2, 1965, p. 7, fig. 3; V. Leahu, *op. cit.*, pl. IX/3,4; pl. X/3; pentru ceştile din faza Tei III, *ibidem*, p. 106, fig. 26; pl. IX/5, 6; X/4—6.

[69] V. Mikov, *op. cit.*, p. 79, fig. 24.

[70] M. Kănčev, *op. cit.*, fig. 48, 55, 56a, 57, 61, 62.

[71] Sebastian Morintz, Niţă Anghelescu, SCIV, 21, 1970, 3, p. 406. Prelucrarea eventuală a acestei forme de către triburile Tei din cultura Coslogeni e mai puţin probabilă dată fiind anterioritatea contactului nemijlocit între culturile Tei şi Nova Zagora.

Aportul unor „influențe sudice, greco-egeice, transmise în ultima etapă prin Macedonia" a fost luat în considerare, în legătură cu cultura Tei, pentru prima dată de Ion Nestor[72]. Ulterior, în sensul acesta, Eugenia Zaharia[73], Alexandru Vulpe[74], alți cercetători au făcut de asemenea referiri. Dar nu este greu să se observe sfera strict limitată — la un singur grup de materiale și, de regulă, la un singur autor și o singură lucrare — a tuturor acestor referiri. Așa încît analogiile cu unele manifestări proprii epocii bronzului din Macedonia și rolul acestora într-o anumită etapă a evoluției culturii Tei apar ușor de diagnosticat numai dintr-o privire restrînsă și sumară. În fapt, o atare analiză, mai aprofundată, e, practic, imposibilă, iar rolul culturilor epocii bronzului din zona menționată a Peninsulei Balcanice în evoluția culturii Tei — cu neputință de precizat la adevărata sa valoare și în detaliile mecanismului său de producere, deoarece bronzul mijlociu „est pratiquement inconnue en Macédoine"[75] (R. S. F. Iugoslavia), iar cunoștințele despre perioada tîrzie a epocii bronzului se reduc tot la ceea ce Heurtley a oferit în urmă cu peste trei decenii. În atare condiții, chiar dacă asupra autorului „Macedoniei preistorice" sînt astăzi ațintite priviri critice[76], baza documentară necesară aprecierii raporturilor culturii Tei cu culturile epocii bronzului din sectorul balcanic menționat rămîne aceeași, iar considerațiile noastre, firesc va fi să nu se depărteze prea mult de ceea ce anterior au consemnat alți cercetători.

Reducînd aceste considerații la elementele esențiale reținem următoarele :

Credem că, în etapa preliminară a marilor migrații egeice, față de curentul etno-cultural dinspre vest-nord-vest, un contracurent pornit din Macedonia vehiculează elemente de populație și cultură spre est-nord-est. Un prim rezultat îl constituie formarea grupului cultural Plovdiv-Zimnicea, care apare ca o sinteză între trei componente : cultura identificată în bronzul tîrziu din Macedonia la Vardarovța, Kilindir, Akbunar, Saratze[77] (localități în nord-vestul Greciei) etc ; cultura Nova Zagora din Bulgaria sudică ; și varianta sud-dunăreană a fazei a treia a culturii Tei. Din cultura bronzului tîrziu macedonean, grupul Plovdiv-Zimnicea a preluat îndeosebi două forme ce aveau să-i fie atît de caracteristice : amfora cu corpul arcuit bitronconic, cu gura evazată și cu torți verticale masive pe diametrul maxim ; și vasul cu corp globular și cu două torți supraînălțate[78]. Din fondul culturii Nova Zagora, așa cum am consemnat deja, grupul Plovdiv-Zimnicea pare a fi moștenit

---

[72] *Istoria României*, I, p. 106.

[73] E. Zaharia, Dacia, N. S., 7, 1963, p. 176.

[74] Alexandru Vulpe, Valentina Veselovski-Bușilă, SCIV, 18, 1967, 1, p. 98.

[75] Draga Garašanin, Ksenija Vinski-Gasparini, *Epoque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie*, Belgrad, 1971, p. 308.

[76] M. R. Stefanovich, în *Actes du VIIIe Congrès international des sciences préhistorique et protohistoriques*, III, Belgrad, 1973, p. 149.

[77] W. A. Heurtley, *Prehistoric Macedonia*, Cambridge, 1939, p. 205 și urm.

[78] Compară Heurtley, *op. cit.*, p. 214, nr. 408 (Vardarovța) cu P. Detev, Arheologija Sofia, 6, 1964, p. 69, fig. 5/6 și 7/3 ; de asemenea Heurtley, *op. cit.*, p. 224, nr. 449 (Akbunar) și passim, cu A. D. Alexandrescu, Dacia, N. S., 17, 1973, pl. VIII/9—12.

cana de tip askoidal; iar din inventarul culturii Tei, pe lîngă modul de a trata gura unor recipiente, prin subliniere incizată (adîncită) în exterior[79] — ceașca cu corpul cilindric. Un al doilea rezultat al curentului etnocultural pornit din Macedonia către est-nord-est este cel care privește cultura Tei. Ea preia în inventar două noi forme ceramice: (iarăși) vasul cu corpul globular și cu torți supraînălțate și castoronul cu picior tronconic și torți orizontale; iar pe lîngă acestea, foarte probabil, și unele motive decorative, cum ar fi, de pildă, spirala înfășurată concentric.

★

Un ultim aspect integrat în problematica raporturilor culturii Tei cu populațiile aflate în epoca bronzului, într-unele din sectoarele Peninsulei Balcanice privește domeniul metalurgiei bronzului, al difuzării unor tipuri de unelte și arme din metal, pe o arie mai largă, în care se situează toți factorii culturali-etnici analizați.

Dificultățile intervin și de data aceasta, date fiind pozițiile divergente cu privire la originea unor tipuri de bronzuri, răspîndite în sectorul nord-estic al Balcanilor. În adevăr, unii arheologi bulgari, pornind de la premisa că pe teritoriul țării lor metalurgia bronzului a luat naștere independent și chiar anterior celei din unele ținuturi egeice, postulează o producție intensă de unelte, arme și podoabe, de asemenea locală și în perioada mijlocie și tîrzie ale epocii paleometalice[80]. Dimpotrivă, Alexandrina Alexandrescu pune, de pildă, răspîndirea celtului de tip Oinac în dreapta Dunării, pînă în valea Mariței, pe seama coborîrii în sud a purtătorilor culturii Coslogeni, considerînd tipul amintit de unealtă un produs al regiunilor răsăritene[81].

Fapt este că răspîndirea în aria Tei, inclusiv nord-dunăreană, a unor tipuri de bronzuri de proveniență balcanică nu poate fi pusă la îndoială — atestînd, deci și pe acest plan, contacte și împrumuturi între factorii aduși în discuție. Un prim exemplu, în acest sens, îl constituie toporul fragmentar de tip Begunci, de la Izvoarele (jud. Ilfov), asociat cu o așezare Tei IV, pe care Alexandru Vulpe îl consideră martorul unor relații între triburile Tei și Macedonia, eventual prin filiera culturilor epocii bronzului din Bulgaria, „care să fi mijlocit aceste legături"[82]. În același sens se situează, apoi, trei celturi cu gura dreaptă și cu decor de nervuri verticale paralele, pe ambele fețe, descoperite — două în localitatea de unde provine și toporul de tip Begunci[83], al treilea, la Izvorul, județul Ilfov, în asociere cu ceramică de asemenea Tei IV[84]. Acest tip de celt, după părerea lui Sebastian Morintz, este un produs al sectorului nord-estic sau nordic al Peninsulei Balcanice[85]. Oricum, cele mai multe

---

[79] A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 83.
[80] R. Katinčarov, *op. cit.*, p. 11 și urm.
[81] A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 85.
[82] Alexandru Vulpe, SCIV, 22, 1971, 3, p. 488.
[83] Done Șerbănescu, Gh. Trohani, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 533—535, fig. 3/3—4,6.
[84] C. Isăcescu, D. Burlacu, *Mărturii ale istoriei străvechi a zonei Giurgiu aflate la Muzeul școlar Frătești*, comunicare prezentată la sesiunea de comunicări științifice „Ilfov, file de istorie", Giurgiu, 6—7 decembrie 1975.
[85] Opinie formulată verbal.

exemplare au fost descoperite, pînă în prezent, pe actualul teritoriu al Republicii Populare Bulgaria, cîteva dintre ele plasîndu-se în aria culturii Tei.

În schimb, alte descoperiri de bronzuri arată clar că, alături de tipuri locale, balcanice, au circulat în această zonă şi exemplare de „import" aduse din regiuni mai apropiate, învecinate sau mai îndepărtate —într-o atare activitate de vehiculare şi schimb un rol activ revenind şi culturii Tei. Astfel, în acord cu Andrei Aricescu şi Alexandrina Alexandrescu[86], asupra originii toporului de tip Oinac, şi ţinînd seamă de prezenţa acestuia în aria Tei atît din România cît şi din Bulgaria, este firesc să se conchidă că difuzarea sa în sudul Dunării s-a făcut şi prin intermediul populaţiilor culturii menţionate, iar nu numai datorită triburilor de cultură Sabatinovka-Coslogeni. La fel, se poate atribui populaţiilor Tei difuzarea în sectorul nord-estic al Peninsulei Balcanice şi a altor tipuri de unelte şi arme de bronz — aşa cum sugerează toporul-ciocan din depozitul de la Emen[87], sabia cu limbă de mîner, fragmentară, aflată în depozitul de la Vîrbiţa[88], toporul de bronz cu ceafă prelungită şi cu muchia cefei arcuită, descoperit la Moldava[89], în parte asemănător exemplarelor din seria Sanţ-Dragomireşti — şi altele.

★

Istoria — deloc îndelungată, de nici cinci secole — a triburilor Tei constituie o mărturie semnificativă a vitalităţii şi spiritului creator de care au dat atîta dovadă tracii carpato-danubieni. Supuse în răsărit la presiuni din partea triburilor Coslogeni, în apus din partea purtătorilor culturii Verbicioara, alungate din Ţara Bîrsei de creatorii culturii Wietenberg, populaţiile Tei rămîn, pînă către sfîrşitul epocii bronzului, de neclintit în aria lor statornică — desfăşurată de ambele părţi ale Dunării de Jos — creînd aici una dintre culturile interesante şi reprezentative ale epocii bronzului sud-est-european. Aşezate durabil şi în sectorul nord-estic al Peninsulei Balcanice, printre populaţii cu o altă fizionomie etnoculturală, îşi păstrează nealterat, pînă către momentele finale ale evoluţiei lor, caracterul propriu şi se afirmă, de-a lungul întregii lor existenţe, ca factor activ, stimulatoriu.

CONCERNANT LES RAPPORTS DE LA CULTURE TEI AVEC CERTAINES CULTURES DE L'ÂGE DU BRONZE DES BALKANS

RÉSUMÉ

La culture Tei est identifiée sur le teritoire de la République Populaire de Bulgarie jusqu'à présent en 15 points (voir les figures 3—11) sur une aire principale délimitée par le Danube au nord, par les monts

[86] A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 85, n. 37.
[87] Cf. n. 47.
[88] T. Kovaceva, ArheologijaSofia, 2, 1967, p. 51.
[89] Inedit, păstrat în Muzeul de arheologie din Sofia (expoziţie).

Stara-Planina au sud, par le littoral de la mer Noire vers l'est et par la vallée de la rivière d'Isker vers l'ouest. On constate aussi des déplassements des limites mentionées, qui peuvent être expliqués par des échanges ou mis éventuellement en liaison avec les préliminaires et les étapes proprement dites des migrations égéennes. Dans ce dernier contexte l'aire de diffusion de la culture Tei a supporté des modifications par l'extension vers le nord du groupe Plovdiv-Zimnicea.

Dans l'aire sud-danubienne les découvertes marquent une évolution de la culture Tei de la Ière phase jusqu'à la Ve phase inclusivement.

Quoique dans ce secteur sud-danubien la culture Tei matérialise un faciès différent, reflété spécialement dans la céramique — elle se présente aussi sur le territoire actuel de la République Populaire de Bulgarie d'une manière organique et pleinement intégrée à l'ensemble de la civilisation de l'âge du bronze de l'espace carpato-danubien.

Certaines découvertes des XIIIe—X[e] niveaux d'Ezero et de Dolno Sabrane permettent l'hypotèse d'après laquelle l'aire de formation de la culture Tei a inclus aussi des zones du sud du Danube. Sur le territoire actuel de la République Populaire de Bulgarie, la culture Tei a évolué d'une manière synchrone, premièrement avec les cultures Nova Zagora des secteurs central et est de la Bulgarie méridionale et avec la culture Iunatzite de la région occidentale du territoire qui se trouve au sud de Stara Planina ; aussi avec la culture Novo-Selo du nord-ouest de la République Populaire de Bulgarie et avec les groupes de pâtres nomades de l'est de la Bulgarie septentrionale. Ultérieurement a existé un synchronisme entre les IVe et V[e] phases Tei et le groupe Plovdiv-Zimnicea ainsi qu'avec la culture Coslogeni, descendue de la Dobroudja à l'est de la Bulgarie septentrionale.

Par les contacts de la culture Tei avec les cultures Iunatzite et Nova Zagora on peut expliquer la transformation de la physionomie des tasses à anse des IIe et IIIe phases Tei, l'apparition dans la IVe phase Tei du vase bitronconique aux anses massives. De l'autre côté, le groupe Plovdiv-Zimnicea apparaît comme une synthèse entre trois composants : la culture identifiée au début du bronze tardif en Macédoine, à Vardarovtza, Kilindir, Akbunar, Saratsé, etc ; la culture Nova Zagora et la culture Tei. Cette dernière a assimilé elle aussi de la culture du territoire de la Macédoine le vase globulaire, avec le bord tronconique et des anses surélevées.

Moyenant le groupe Tei du territoire de la République Populaire de Bulgarie, ont été diffusés au nord du Danube aussi des types d'outils en bronze de provenance balkanique (des haches du type Beguneci, des haches avec la douille droite et des nervures verticales parallèles sur les deux faces, des faucilles). En même temps, des tribus Tei du nord et du sud du Danube ont diffusé dans les Balkans des haches du type Oïnac, des épées à languette, des haches de lutte en bronze semblables aux exemplaires de la série Sanț-Dragomirești.

Dans l'étape initiale des grandes migrations égéennes un groupe Tei IV (l'aspect de mixture Tei-Verbicioara), très probablement provenant du territoire de la République Populaire de Bulgarie, descend en Macédoine.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. Tasses caractéristiques pour la culture Nova Zagora (d'après M. Kăncev et R. Katinčarov).

Fig. 2. Tasses à anses caractéristiques pour la culture Iunatzite (d'après V. Mikov).

Fig. 3. Découvertes de la culture Tei sur le territoire de la République Populaire de Bulgarie.

Fig. 4. Tasses et fragments céramiques du type Tei découverts à : 1 Altimir ; 2 Kjupeklii ; 3 Kadăkioi ; 4 Pekliuk ; 5 Gradešnica ; 6 Izvor.

Fig. 5. 1 Céramique Tei provenant de la grotte de Tabaska ; 2 vase fragmentaire d'Azmaska découvert et communiqué par Nenčo Dimitrov.

Fig. 6. Tasses Tei de la grotte de Devetaki (d'après V. Mikov et N. Djambazov).

Fig. 7. Céramique Tei de Devetaki (d'après V. Mikov et N. Djambazov).

Fig. 8. Profil de bol et anses de Devetaki (d'après V. Mikov et N. Djambazov).

Fig. 9. Fragments céramiques provenant de la grotte de Devetaki (d'après V. Mikov et N. Djambazov).

Fig. 10. Vase Tei de Nova Zagora, découvert par Mitio Kănčev et communiqué par Nenčo Dimitrov.

Fig. 11. 1 Céramique Tei de Pekliuk ; 2 fragment de vase de Svetikirilovo découvert et communiqué par Nenčo Dimitrov.